

JEZIK, KNJIŽNI JEZIK, POKRAJINSKI OZ. KRAJEVNI KNJIŽNI
JEZIK: GENETSKOJEZIKOSLOVNI IN
DRUŽBENOSTNOJEZIKOSLOVNI PRISTOP K ČLENJENJU
JEZIKOVNE STVARNOSTI (NA PRIMERU SLOVENŠČINE)¹

V prvem delu članka sta predstavljena genetsko- in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti. Tako sta najprej natančneje opredeljena jezik kot genetska jezikovna pojavnost in knjižni oz. standardni jezik kot družbena jezikovna pojavnost ter nato v razmerju do obeh še pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik. Drugi del članka je posvečen sodobnim pokrajinskim knjižnim jezikom na obrobjih slovenskega jezikovnega ozemlja (v Reziji, Terskih in Nadiških dolinah v Italiji ter v Porabju na Madžarskem), in sicer okoliščinam pojavljanja in načinom oblikovanja ter družbeni vlogi v lokalni jezikovni skupnosti in razmerju le-teh do slovenskega knjižnega jezika.

genetsko jezikoslovje, družbenostno jezikoslovje (sociolingvistika), jezik, knjižni oz. standardni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik, Rezija, Terske doline, Nadiške doline, Porabje

In the first part of the paper, the genetic and the sociolinguistic approaches towards the division of linguistic reality are presented. Firstly, language as a genetic-linguistic phenomenon and standard language as a sociolinguistic phenomenon are more precisely defined. Secondly, in relation to both, regional or local standard language is described. The second part is dedicated to the contemporary regional standard languages on the margins of the Slovene linguistic territory (in the Resia/Rezija valley, the Torre/Ter and Natisone/Nadiža valleys in Italy and in the Rabavidek/Porabje region in Hungary). It deals with the circumstances of their appearance and the ways they are formed, as well as with their social role in the local linguistic community and their relation to standard Slovene.

genetic linguistics, sociolinguistics, language, standard language, regional or local standard language, Resia/Rezija valley, Torre/Ter valleys, Natisone/Nadiža valleys, Rabavidek/Porabje region

0 Uvod

V nekaterih novejših preglednih prikazih slovanskih jezikov se poleg že »znanih« kot »manj znani« slovanski jeziki pojavljajo še npr. rezijanščina, gradiščanska

¹ Izvleček pričujočega članka je bil v zborniku povzetkov 22. simpozija Obdobja (*Aktualizacija jezikovno-zvrstne teorije na Slovenskem – Členitev jezikovne resničnosti. Povzetki predavanj*, Ljubljana, 27.–28. november 2003, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana, 2003, str. 35) objavljen z naslovom Pokrajinski knjižni jeziki na Slovenskem.

hrvaščina, moližanska hrvaščina, banatska bolgarščina, poleščina, rusinščina.² Zastavlja se vprašanje, ali gre pri slednjih za jezikovne pojavnosti, primerljive s pojavnostmi, kot so slovenščina, hrvaščina oz. srbščina, makedonščina, bolgarščina, ruščina, beloruščina, ukrajinščina, poljščina, kašubščina in slovinščina, polabščina, lužiška srbščina, češčina, slovaščina. Ustvarja se namreč vtis, da postajajo merila členjenja zemljepisne jezikovne stvarnosti v danem primeru slovanskega sveta precej raznorodna, da prihaja do mešanja različnih vrst klasifikacije le-te. Merila genetskojezikoslovne klasifikacije, izdelana v okviru genetskega primerjalnega, tj. zgodovinskega teoretičnega jezikoslovja se mešajo z merili družbenostnojezikoslovne klasifikacije, domene družbenostnega jezikoslovja, uporabnega jezikoslovja torej. To dejstvo še dodatno zapleta že tako zapleten problem določanja jezikovnih meja, za reševanje katerega sta tako genetsko primerjalno kot družbenostno jezikoslovje že ponudila ustrezne odgovore.

Namen pričujočega članka je v prvem delu predstaviti genetskojezikoslovni in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti ter ju ponazoriti na primeru slovenščine. Ker v praksi pogosto prihaja do neločevanja omenjenih jezikoslovnih pristopov in posledičnega izenačevanja jezika kot genetske jezikovne pojavnosti s knjižnim oz. standardnim jezikom kot družbeno jezikovno pojavnostjo, bosta zato omenjeni jezikovni pojavnosti najprej natančneje opredeljeni. V razmerju do obeh bo nato prikazano še razumevanje pokrajinskega oz. krajevnega knjižnega jezika, kot je le-ta zaenkrat razumljen na osnovi preučevanja znotraj slovanskega jezikovnega sveta. Drugi del članka bo posvečen sodobnim pokrajinskim knjižnim jezikom na obrobjih slovenskega jezikovnega ozemlja (v Reziji, Terskih in Nadiških dolinah v Italiji ter v Porabju na Madžarskem), in sicer okoliščinam pojavljanja in načinom oblikovanja ter družbeni vlogi v lokalni jezikovni skupnosti in razmerju le-teh do slovenskega knjižnega jezika.

1 Genetskojezikoslovni in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti

1.1 Jezik kot genetska jezikovna pojavnost

Jezik je lahko razumljen tudi kot genetska jezikovna pojavnost in je posledično predmet preučevanja genetskega primerjalnega jezikoslovja kot dela zgodovinskega teoretičnega jezikoslovja. Po Brozoviću bi ga lahko opredelili kot abstraktni, tj. diasistemski organski idiom višje hierarhične stopnje (Brozović 1970: 10–14).³

² Prim. *Einführung in die slavischen Sprachen*, ur. Peter Rehder, Darmstadt, ³1998.

³ Brozović izraz idiom definira kot »splošen, kvalitativno in hierarhično nevtralen in nespecificiran termin« (Brozović 1970: 10). V tem pomenu je le-ta uporabljan tudi v pričujočem članku. Strokovne izraze »jezikovni sestav«, »jezikovna norma« in »jezikovna skupnost« uporabljam zaradi njihove uveljavljenosti v slovenskem jezikoslovju. Glede na to, da za splošno oznako uporabljam izraz »idiom«, bi bili v tem kontekstu mogoče primernejši izrazi »idiomski sestav«, tj. slovarki in slovnični podsestav idioma, »idiomska norma«, tj. norma idioma, in »idiomska skupnost«, tj. skupnost nosilcev idioma.

Pojem »organski idiom« bi lahko razumeli tudi v pomenu »naravni jezik« v pojmovanju sodobnega jezikoslovja, tj. idiom, ki ima rojene govorce in je torej biološko nujen (Golden 1996: 1–5), predvsem pa v pomenu »naravni jezik« v smislu mladoslavniciarske oznake t. i. ljudskega jezika. V terminologiji sodobne teorije zgodovinskega jezikoslovja bi navedeno oznako mladoslavniciarjev lahko formulirali takole: organski idiom je idiom, katerega stanje v nekem časovnem obdobju je rezultat izključno samodejnega spreminjanja skozi čas v okviru glasovne spremembe, delovanja nalike ter vplivanja zemljepisno stičnih in nestičnih idiomov (povzeto po Hock 1991).

Organski idiomi se po Brozoviću glede na stopnjo konkretnosti oz. abstraktnosti razvrščajo v hierarhično lestvico, za katero je značilno, da stopnja abstraktnosti idioma narašča sorazmerno z naraščanjem njegove hierarhične stopnje. Tako gledano je hierarhično najnižji in hkrati najkonkretnejši organski idiom krajevni govor, ki mu z naraščanjem stopnje abstraktnosti sledijo narečje, narečna skupina, »jezik«, jezikovna veja, jezikovna družina. Krajevni govor je torej sistemski organski idiom, saj ima najkonkretnije definiran svoj jezikovni sestav, tj. slovar in slovnico, ter t. i. sistemsko jezikovno normo, ki je določena z občutkom sprejemljivosti oz. nesprejemljivosti določene slovarske prvine ali slovnicične tvorbe s strani naravnih govorcev neke jezikovne skupnosti. Organski idiom vsake naslednje hierarhične stopnje predstavlja tako abstrakcijo hierarhično nižjega idioma in torej predstavlja diasistemski idiom z abstraktnim, nekonkretnim jezikovnim sestavom. Narečje je s tega stališča abstrakcija posameznih krajevnih govorov, »jezik« abstrakcija posameznih narečij, jezikovna veja abstrakcija pomeznih »jezikov« ipd. Tako definirani organski idiomi, in izključno le-ti, so torej predmet genetskojezi-koslovnega členjenja zemljepisne jezikovne stvarnosti.

Pri členjenju zemljepisne stvarnosti organskih idiomov se zastavlja vprašanje, kako idiome nižje hierarhične stopnje združevati v idome višje hierarhične stopnje, oziroma konkretnije, kateri krajevni govori sodijo v preučevano narečje in kateri v sosednje ali katera narečja spadajo k določenemu jeziku in katera že k sosednjemu. V okviru različnih metod določanja jezikovnih meja, s katerimi razpolaga sodobno jezikoslovje (Melis 1996), se mi za členjenje zemljepisne stvarnosti organskih idiomov zdi najprimernejši kvalitativni pristop znotraj teoretičnega jezikoslovja.⁴

⁴ Določanje družbenih in zemljepisnih jezikovnih meja, meja med sociolekti in geolekti, lahko poteka vsaj na dva načina: teoretično- ali uporabnojezikoslovnega, kar pomeni, da je predmet jezikoslovskega preučevanja lahko bodisi *langue*, tj. jezikovni sestav, ali *parole*, tj. uporaba jezikovnega sestava v sporočanju znotraj skupnosti nekega idioma. Znotraj teoretičnega jezikoslovja se uporabljata tako kvalitativni kot kvantitativni pristop. Pri kvantitativnem pristopu se upoštevajo vse jezikovne značilnosti preučevanih idiomov in ne samo tiste, ki so danim idiomom skupne, različne vrste razredov se tvorijo glede na vsako izbrano lastnost z upoštevanjem prisotnosti oz. odsotnosti posameznega pojava v posameznem razredu. Sicer so pa samo rezultati kvalitativnega pristopa k jezikovnim različicam lahko prekrivni z rezultati uporabnojezikoslovnega pristopa. Jezikovnosistemske značilnosti jezikovnih različic so namreč tesno povezane z njihovimi komunikacijskimi funkcijami znotraj jezikovne skupnosti. Homogenost in specifičnost nosilec omogočata, da se s svojo jezikovno različico lahko identificirajo in diferencirajo od pripadnikov sosednje jezikovne skupnosti. (Melis 1996.)

Le-ta se pri določanju jezikovnih meja opira na jezikovnosistemske lastnosti preučevanih idiomov. Pri kvalitativnem pristopu se posamezni idiomi združujejo v večje skupine na podlagi skupnih značilnosti, ki so hkrati definicijske lastnosti skupine. Za tako definirane idiome sta značilni homogenost in specifičnost. Merila za določanje so po navadi dejstva iz zgodovinskega glasoslovja, redkeje zgodovinskega oblikoslovja in besedja, pri čemer so za opredelitev samostojnega idioma pomembne predvsem inovacije v spreminjanju le-tega skozi čas in manj ohranjeni arhaizmi. Zgodovinsko teoretično jezikoslovje jezik v genetskojezikoslovnem pojmovanju torej definira kot množico narečij, ki so nastala z jezikovnim spreminjanjem na osnovi istih jezikovnih inovacij. Jezikovne meje seveda v konkretnem jezikovnem kontinuumu jezikovnoteoretično ni vedno mogoče ugotoviti z absolutno gotovostjo, saj so prehodi med jezikovnimi pojavi postopni oz. se lahko pojavljajo tudi območja z raznorodnimi glasovnimi odrazi kot rezultati različnih razvojnih zakonov. Računati je torej treba s prehodnimi in mešanimi jezikovnimi območji.

Na osnovi povedanega bi npr. v okviru slovanskega jezikovnega sveta za jezike v genetskojezikoslovnem pojmovanju lahko veljali naslednji idiomi: slovenščina, hrvaščina oz. srbščina, makedonščina, bolgarščina, ruščina, beloruščina, ukrajinščina, poljščina, kašubščina in slovinščina, polabščina, lužiška srbščina, češčina, slovaščina. Sledi genetskojezikoslovna opredelitev slovenščine v razmerju do le-tej genetsko najbližjega slovanskega jezika.

Čeprav so slovenska narečja nastala iz dveh različnih izhodišč, ki imata svoj vzrok najverjetneje v sami poselitvi slovenskega jezikovnega prostora,⁵ sta zanje v primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki npr. značilna naglasni pomik s praslovenskega dolgega in kratkega starocirkumflekiranega samoglasnika za zlog v desno v slovenskih dvo- in večzložnicah (Ramovš 1950) ter t. i. Ramovšev zakon odvisnosti samoglasniške kakovosti od samoglasniške kolikosti, ki je vezana na naglas, tj. na praslovensko naglasno mesto ter kolikost in tonem naglašene samoglasnika. Le-ta pravi, da naglašeni samoglasniki težijo k daljšanju ter posledično k ožanju in odvoglašanju, nenaglašeni samoglasniki pa se posledično krajšajo in težijo k delnemu ali popolnemu upadu (t. i. sodobni samoglasniški upad) (Ramovš 1951: 4–5). Ti jezikovni inovaciji sta značilni za vsa slovenska narečja, tj. za celotno slovensko jezikovno ozemlje, in celo izključno zanj ter ga tako ločita npr. od kajkavskega in čakavskega. Hkrati je druga jezikovno razvojna težnja odločilno vplivala tudi na narečno cepitev slovenščine in z njeno pomočjo je mogoče razložiti fonemske sestave večine sodobnih slovenskih narečij oz. njihovih krajevnih govorov z izjemo nekaterih na jezikovnem obrobju, prim. npr. genetsko nejasnost narečij slovenske Istre, Bele krajine in Prlekije (Rigler 2001a).

⁵ Ena od izoglos, ki področje južnoslovanskih jezikov glede na zgodnejše oz. poznejše raznosnjenje psl. nosnih samoglasnikov in posledično zgodnejše oz. poznejše ožanje psl. *ě deli na tri cone, slovensko jezikovno ozemlje razpolavlja v smeri jugozahod – severovzhod ter ga tako razdeli na dva makrodialekta, severozahodnega in jugovzhodnega (Rigler 2001a: 14–16).

1.2 Knjižni jezik kot družbena jezikovna pojavnost

Knjižni oz. standardni jezik ni genetska jezikovna, ampak družbena jezikovna pojavnost, zato okoliščine in načini njegovega oblikovanja spadajo bolj na raziskovalna področja družbenostnega jezikoslovja kot dela uporabnega jezikoslovja, medtem ko je preučevanje njegovega jezikovnega sistema predmet predvsem opisnega, pa tudi zgodovinskega teoretičnega jezikoslovja.

Teorijo knjižnega jezika so konec dvajsetih let in v tridesetih letih 20. stoletja izdelali jezikoslovci praške jezikoslovne šole ter je v svojem bistvu veljavna še danes. Le-ti so posebnost knjižnega jezika v primerjavi z drugimi socialnimi jezikovnimi zvrstmi videli predvsem v zanj značilnih specifičnih družbenih vlogah, t. i. narodnopovezovalni in narodnopredstavniki, iz katerih izhajajo tudi njegove lastnosti, kot so široka funkcijskozvrstna razčlenjenost (praktično sporazumevalni, publicistični, strokovni in umetniški jezik) ter zavestnejše in obveznejše razmerje nosilcev knjižnega jezika do kodifikacijske jezikovne norme. Knjižni jezik je v pojmovanju praške šole torej samostojna (avtonomnost) oblika narodnega jezika, za katerega je značilna tudi t. i. prožna ustaljenost (elastična stabilnost), tj. sposobnost vzdrževanja ravnovesja med nasprotji, kot so narodnost in mednarodnost, stovitost in novost ter čustvenost in razumskost, kar mu omogoča, da opravlja svoji specifični družbeni vlogi. (Havránek 1963a, 1963b in 1969; Jedlička 1965.)

Pravkar povzeto funkcijsko definicijo knjižnega jezika lahko primerjamo z zgoraj predstavljenim spoznanjem o členitvi jezikovne stvarnosti v okviru genetskega primerjalnega jezikoslovja. Tako bi po Brozoviću knjižni jezik lahko definirali kot konkretni, tj. sistemski neorganski idiom najvišje hierarhične stopnje (Brozović 1970: 10–14).

Pojem »neorganski idiom« lahko opredelimo v nasprotju z zgoraj opredeljenim pojmom »organski idiom«. Za izhodišče si lahko vzamemo mladoslavičarsko oznako »umetni jezik«,⁶ s pomočjo katere v besednjaku sodobnega zgodovinskega teoretičnega jezikoslovja neorganski idiom definiramo kot idiom, katerega stanje v nekem časovnem obdobju ni rezultat samo izključno samodejnega spreminjanja skozi čas v okviru glasovne spremembe, delovanja nalike ter vplivanja zemljepisno stičnih in nestičnih idiomov, ampak tudi manjše ali večje standardizacije ali celo neke vrste abstrakcije konkretnjših organskih idiomov kot posledice potrebe po komunikaciji na širšem jezikovnem ozemlju, kot ga pokrivajo le-ti. Knjižni jezik v idealnem primeru nastane znotraj »jezika« v genetskojezikoslovnem smislu, skupnost nosilcev katerega je hkrati prekrivna z družbenim pojmom narod oz. katere od predhodnih ali poznejših oblik le-tega (plemenska skupnost, narodnost, narod, nacija; prim. Kos 1996: 15–22). Ko se na ozemlju posameznih konkretnih organskih idiomov pojavi potreba po sporazumevanju na širšem področju »jezika«, kot ga pokriva konkreten idiom (komunikacija na nacionalni ravni), in po možnosti

⁶ Pojma »neorganski idiom« nikakor ne gre izenačevati s pojmom »umetni jezik« v sodobnem pomenu, tj. jezik kot plod človeške inteligence (Golden 1996: 1–5).

hkrati tudi na področju izven »jezika« (komunikacija na internacionalni ravni) ter so družbene okoliščine temu naklonjene, lahko pride do oblikovanja neorganskih idiomov, med katerimi je hierarhično najvišje postavljen prav knjižni jezik.

Tvarna podlaga za standardizacijo le-tega je na začetni stopnji njegovega nastajanja lahko določljiva vsaj na dva načina: organsko in neorgansko. Organska osnova knjižnega jezika je lahko neko zemljepisno narečje, izstopajoče zaradi kulturnega ali političnega vpliva njegovih nosilcev, od katere se knjižni jezik v procesu vedno večje standardizacije postopoma osamosvaja in pridobiva neorganskost. Osnova knjižnega jezika pa je lahko že v samem začetku njegovega formiranja neorganska in je rezultat standardizacijskih postopkov, ko nastane kot zavesten kompromis med stanjem v različnih konkretnih organskih idiomih ali kot abstrakcija stanja v le-teh na osnovi spoznanj teoretičnega jezikoslovja. Obe poti standardizacije v končni fazi lahko privedeta do natančno izdelanega jezikovnega sistema knjižnega jezika z jasno določeno sistemsko jezikovno normo. Knjižni jezik tako postane samostojna enota znotraj »jezika« v genetskojezikoslovnem pojmovanju ter ga lahko seveda z uzaveščanjem načina njegovega oblikovanja na neki način imamo celo za predstavnika »jezika« in njegovih organskoidiomskih lastnosti, še posebej, če knjižni jezik nastane z abstrakcijo stanja v različnih organskih idiomih.

Osnova slovenskega knjižnega jezika je bila v drugi polovici 16. stoletja najverjetneje že na samem začetku neorganska. Knjižni jezik se je verjetno tudi na osnovi tradicije srednjeveškega ustnega in pisnega jezika cerkvenega obredja postopoma oblikoval kot rezultat kompromisa med posameznimi slovenskimi narečji. Trubar, ki se je narečne razcepljenosti slovenskega jezika dobro zavedal ter je na svoji poklicni poti prišel v stik z več slovenskimi narečji, hkrati pa poznal tudi več tedanjih evropskih knjižnih jezikov, naj bi v svojih spisih v vedno večji meri odpravljjal tipične dolenske narečne prvine predvsem na glasovni ravni, npr. odraz *ei* za psl. **ě* (Grdina 1995). Teza o organskem izhodišču Trubarjevega jezika, ki naj bi predstavljal ljubljanski govor 16. stoletja kot prehodni govor med dolensščino in gorenjščino z odrazom *e* za psl. **ě* v zahodno- in južnoslovenskih nezadnjih oz. needinih besednih zlogih ter odrazom *u* za psln. dolgocirkumflektirani **o* (Rigler 1986) se zdi manj prepričljiva. Končno podobo, predvsem na glasovni in oblikoslovni ravnini, pa slovenski knjižni jezik dobi v drugi polovici 19. stoletja, ko je »nova« knjižna slovenščina rezultat abstrakcije stanja v posameznih slovenskih narečjih na osnovi spoznanj zgodovinskega primerjalnega jezikoslovja.⁷ Pomembno delo pri standardizaciji so s svojimi jezikoslovnimi deli opravili Miklošič in njegovi učenci, predvsem Janežič, Valjavec, Škrabec, Pleteršnik (Orožen 1996b).

⁷ Reprezentativni primer določanja preskriptivne jezikovne norme knjižnega jezika na osnovi abstrakcije sistemskih jezikovnih norm različnih narečij predstavlja v zadnji tretjini 20. stoletja Riglerjevo normiranje tonemskega naglašanja slovenskega knjižnega jezika v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (o metodoloških izhodiščih prim. Rigler 2001b).

Knjižni jezik neke jezikovne ali narodne skupnosti tako opravlja zelo pomembni družbeni vlogi, ki ju je definirala praška jezikoslovna šola. Znotraj jezikovne ali narodne skupnosti (komunikacija na nacionalni ravni) je knjižni jezik narodnozdrževalen, saj omogoča, da se nosilci posameznih neknjižnih zvrsti jezika, najpogosteje zemljepisnih narečij oz. njihovih govorov, med seboj sporazumevajo ter s tem ustvarijo zavest o pripadnosti neki nadkrajevni in nadpokrajinski, tj. vsenarodni jezikovni skupnosti. Zunaj jezikovne ali narodne skupnosti (komunikacija na internacionalni ravni) je knjižni jezik narodnopedstavniški, saj omogoča, da se njegovi nosilci z njim poistovetijo (identifikacija) in hkrati razlikujejo (diferenciacija) od drugih podobnih skupnosti. Knjižni jezik tako postane enoten izraz celotne jezikovne ali narodne skupnosti. Da kot tak sploh lahko deluje, mora biti njegova sistemska jezikovna norma natančno popisana, kodificirana ter posledično predpisana kot preskriptivna jezikovna norma, ki je za nosilce knjižnega jezika tudi obvezujoča. Čeprav je sistemska in posledično preskriptivna norma knjižnega jezika praviloma bolj ohranjajoča od sistemske norme neknjižnih zvrsti, se le-ta seveda lahko tudi spreminja v skladu z zagotavljanjem polnofunktionalnosti knjižnega jezika, kar je tudi spoznanje praških jezikoslovcev.⁸ Knjižni jezik posledično deluje tudi na konkretne organske idiome in lahko povzroči, da se mu le-ti vedno bolj približujejo in v končni fazi tudi popolnoma izginejo. V tem primeru knjižni jezik postane organski idiom.

Za hierarhično nižje, tj. manj konkretne in manj sistemske neorganske idiome od hierarhično najvišjega ter s tem najbolj konkretnega in najbolj sistemskega neorganskega idioma, tj. knjižnega jezika, med katere spadajo vse neknjižne oz. nestandardne socialne jezikovne zvrsti razen narečja, torej knjižni pogovorni jezik, pokrajinski pogovorni jezik in različne interesne govornice, je v primerjavi s knjižnim jezikom značilna manjša ali večja stopnja odmika oz. približevanja njegovi predpisani jezikovni normi. Le-ti tako predstavljajo nesistemske neorganske idiome. Pri neorganskih idiomih stopnja konkretnosti oz. sistemskega idioma torej pada sorazmerno s padanjem njegove hierarhične stopnje. Tako definirani neorganski idiomi so torej predmet izključno družbenostojekoslovnega členjenja družbene jezikovne stvarnosti, ki ga je treba ločiti od zgoraj predstavljenega genetskojezikoslovnega členjenja zemljepisne jezikovne stvarnosti. Vezni člen med obema jezikovnima stvarnostma in posledično predmet obeh jezikoslovnih pristopov pa predstavlja narečje oz. njegovi krajevni govori.

Tako se število »jezikov« kot genetskih jezikovnih pojavnosti pogosto ne ujema s številom njihovih »krovnih« knjižnih jezikov kot družbenih jezikovnih pojavnosti. Tako se npr. v okviru slovanskega jezikovnega sveta srečujemo z več knjižnimi jeziki kot »jeziki«. Šolski primer predstavlja hrvaški oz. srbski jezik s tremi narečnimi enotami (kajkavščina, čakavščina, štokavščina), na jezikovnem ozemlju

⁸ Ohranjajoči značaj sistemske jezikovne norme je seveda vezan predvsem na glasovno oz. pisno izrazno ter oblikoslovno ravnino slovničnega podsestava, medtem ko je spreminjanju podvržen predvsem slovarski podsestav, pa tudi skladenjska ravnina slovničnega podsestava jezikovnega sestava.

katerega so se na osnovi štokavskega narečja izoblikovali štirje knjižni jeziki oz. knjižnojezikovne različice (hrvaščina, bosensščina, srbščina, črnogorščina). Podobno se na ozemlju lužiške srbščine, katere genetski jezikovni status zaradi prehodnega značaja lužiškosrbske podskupine med lehitsko in češko-slovaško podskupino zahodnoslovanskih jezikov v zgodovinskem teoretičnem jezikoslovju še ni bil enoznačno določen, pojavljata dva knjižna jezika (dolnja lužiška srbščina, gornja lužiška srbščina).

1.3 Pokrajinski knjižni jezik v razmerju do »jezika« in knjižnega jezika

Podobno prihaja tudi do prekrivanja pojavnosti en »jezik« v genetskojezikoslovnem pojmovanju – en knjižni jezik – en narod le v idealnih primerih. Pogosto se namreč zgodi, da je to razmerje kot posledica kulturno- in političnozgodovinskih razmer, v katerih so se te pojavnosti oblikovale, drugačno. Brozović navaja naslednje osnovne možnosti: en »jezik« – en knjižni jezik z dvema različicama – dva naroda, en »jezik« – dva knjižna jezika – dva naroda, en »jezik« – dva knjižna jezika – en narod, dva »jezika« – dva knjižna jezika – en narod, dva »jezika« – en knjižni jezik – en narod Brozović (1970: 32). Dejansko pa so lahko stvari v konkretni jezikovni stvarnosti še precej bolj zapletene. Zgodi se tudi, da kljub ustaljenemu razmerju po enem od pravkar predstavljenih modelov knjižni jezik zopet zaradi različnih kulturno- in političnozgodovinskih razlogov s svojo prisotnostjo ne pokriva ozemlja celotnega »jezika« ali naroda. V takem primeru lahko pride do nastanka t. i. pokrajinskih knjižnih jezikov.

Pokrajinski knjižni jezik lahko opredelimo v razmerju do »jezika« kot genetske jezikovne pojavnosti ter do knjižnega jezika kot družbene jezikovne pojavnosti. Tako bi pokrajinski knjižni jezik lahko definirali kot konkretni, tj. sistemski neorganski idiom, ki na nekem zemljepisno omejenem območju znotraj »jezika« ali dela »jezika« opravlja družbeno sporazumevalno vlogo namesto »krovnega« knjižnega jezika oz. jo opravlja skupaj z njim zaradi odsotnosti oz. le delne prisotnosti le-tega. S »krovnim« knjižnim jezikom mu je torej skupna neorganskost, ki se kaže v manjši ali večji standardiziranosti organskih idiomov kot njegove stvarne podlage, tj. zemljepisnega narečja oz. njegovih krajevnih govorov. Od »krovnega« knjižnega jezika pa se razlikuje predvsem po zmanjšani družbeni vlogi, saj zaradi zemljepisne omejenosti svojega delovanja lahko opravlja kvečjemu pokrajinsko povezovalno in pokrajinsko predstavniško vlogo, kar se zrcali tudi v njegovi okrnjeni funkcijskozvrstni razčlenjenosti. Če »krovnim« knjižni jezik v idealnem primeru na neki način celo lahko predstavlja »jezik« v genetskojezikoslovnem smislu, lahko pokrajinski knjižni jezik predstavlja kvečjemu narečje oz. skupino narečij. S tega stališča se torej zdi izenačevanje pojavnosti pokrajinskega knjižnega jezika s pojavnostjo »krovnega« knjižnega jezika v družbenostnojezikoslovnem pojmovanju ali celo »jezika« v genetskojezikoslovnem pojmovanju neupravičena.

Po pravkar opisanih merilih npr. v okviru sodobnega slovanskega jezikovnega sveta, izvzevši zaenkrat slovensko ozemlje, vlogo pokrajinskih knjižnih jezikov

opravljajo predvsem naslednji idiomi: gradiščanska hrvaščina, moližanska hrvaščina, banatska bolgarščina, rusinščina, poleščina. V strokovni literaturi se za tovrstne jezikovne pojavnosti pojavljajo različna poimenovanja, npr. rus. *лугепа-турный микроязык*, nem. *Kleinschriftsprache*, ital. *microlingua letteraria*. S slovanskimi pokrajinskimi knjižnimi jeziki, okoliščinami njihovega nastajanja in problemi njihove kodifikacije se je doslej najnatančneje ukvarjal Duličenko. Med vzroki za njihovo nastajanje našteva predvsem: ločenost oz. samostojnost lokalne jezikovne skupnosti v okviru »jezikovne« oz. narodne skupnosti v ozemeljskem (obrobni položaj ali otoška lega) ali katerem drugem (verskem, političnem, kulturnem) pogledu, opazno oddaljenost njenega zemljepisnega narečja oz. narečij od krovnega knjižnega jezika, njeno posebno etnično zavest, strnjenost njenega jezikovnega prostora, subjektivni faktor kot posamezniki v vlogi nosilcev pokrajinskega knjižnega jezika (Duličenko 1981 in 1994). Seveda nas nenazadnje zanima, kako je z okoliščinami pojavljanja in načini oblikovanja morebitnih pokrajinskih knjižnih jezikov na Slovenskem.

Za sodobno slovenščino je značilno idealno ujemanje en »jezik« v genetsko-jezikoslovnem pojmovanju – en knjižni jezik – en narod oz. natančneje nacija. Kljub temu pa je na Slovenskem rabo neke vrste pokrajinskih oz. krajevnih knjižnih jezikov v položajih, v katerih se običajno uporablja »krovni« slovenski knjižni jezik ali večinski državni jezik, opaziti v Reziji, zgornjih Terskih in Nadiških dolinah v Italiji ter v Porabju na Madžarskem.⁹ Zastavlja se vprašanje, kateri so vzroki za nastali pojav ter ali gre v naštetih primerih dejansko za pokrajinske oz. krajevne knjižne jezike, tj. za neorganske idiome kot posledico manjše ali večje standardizacije organskih idiomov, in kakšna je njihova vloga znotraj skupnosti, v katerih se pojavljajo, in s tem njihovo razmerje do slovenskega knjižnega jezika.

2 Sodobni pokrajinski knjižni jeziki na Slovenskem

2.1 Okoliščine pojavljanja

Rezija, Ter, Nadiža in Porabje nedvomno ležijo na zemljepisnem obrobju slovenskega jezikovnega ozemlja, kar je po Duličenku lahko eden glavnih vzrokov za nastanek neke pokrajinske knjižne tradicije. Pomembnejša od zemljepisne ločenosti, ki je zares izolativna samo v Reziji, se zdi upravopolitična ločenost naštetih območij od osredneslovenskega jezikovnega in kulturnega prostora skozi zgodovino: Porabje s celotnim Prekmurjem od konca 9. stoletja v okviru madžarske države; Rezija, Terske in Nadiške doline do leta 1420 pod posvetno oblastjo Oglejskega patriarhata, nato do leta 1797 pod Beneško republiko in razen kratke

⁹ V slovenskem jezikoslovlju se termin »pokrajinski knjižni jezik« uporablja predvsem za knjižne jezike posameznih slovenskih pokrajin v 18. in 19. stoletju (kranjski, prekmurski, vzhodnoštajerski pokrajinski knjižni jezik) (Toporošič 1992: 189). Za obravnavane sodobne knjižnojezikovne idiome na Slovenskem, ki so v primerjavi z zgodovinskimi pokrajinskimi knjižnimi jeziki ozemeljsko znatno bolj omejeni, bi bilo zato mogoče primerneje uporabljati termin »krajevni knjižni jezik« (Dapit 2003).

Napoleonove dobe v Avstriji ter od leta 1866 pod Italijo (IZS, 1999: 65, 103). Posledično ta ozemlja niso v polni meri sodelovala pri kulturnih procesih, ki so bili v teku na osrednjem Slovenskem, od okoli leta 1500 do leta 1918 v okviru Habsburške monarhije (vojvodine Kranjska, Koroška in Štajerska, grofija Goriška, mesto Trst). Za osrednjeslovenski prostor je pomembna zlasti druga polovica 19. stoletja, ko po knjižnojezikovni neenotnosti 18. stoletja (osrednjeslovenski, tj. kranjski, in vzhodnoslovenski, tj. prekmurski knjižni jezik ter koroška in vzhodnoštajerska knjižna različica) nastane enoten slovenski knjižni jezik kot osnova za oblikovanje enotne slovenske narodne kulture in identitete, ki se od leta 1848 kot uradni jezik postopoma uveljavlja v tedanji Avstriji.

Odsotnost oz. omejena prisotnost slovenskega knjižnega jezika v javni rabi na naštetih območjih danes ni le posledica njihove zgodovinske izkušnje. Države, ki jim opazovana ozemlja upravno-politično pripadajo, namreč niso v dovoljšni meri poskrbele za dejansko zaščito in razvoj avtohtonega slovenskega prebivalstva, naprotno, le-to je (bilo) podvrženo prikriti, če ne že kar odkriti asimilacijski politiki. Tako je zgodovinsko gledano sicer kompaktno poseljeno slovensko prebivalstvo danes na svojem nekdanjem homogenem poselitvenem prostoru »manjšinizarano«. Za še slovensko govoreče prebivalstvo na teh območjih pa je danes večinoma značilno družbenojezikovno stanje dvojezičja (diglosije) v povezavi z dvojezičnostjo (bilingvizmom) po modelu narečna zvrst materinščine – knjižna oz. standardna zvrst večinskega državnega jezika, ki pa predvsem pri mlajši generaciji zaradi pospešene jezikovne asimilacije pogosto prehaja v enojezičnost v prid večinskemu jeziku (za Porabje prim. Nečak Lük 1998). Stanje seveda ni povsod enako, na kar kaže npr. stanje v obveznem šolstvu. Medtem ko je v Nadiških dolinah slovenski jezik v narečni in knjižni obliki kot učni jezik prisoten v dvojezični osnovni šoli in je enakovreden italijanskemu ter je v Porabju kot učni predmet ob madžarskem učnem jeziku, se v Reziji in Terskih dolinah rezijansko in tersko narečje v šolstvu pojavljata v eksperimentalni obliki ob odsotnosti slovenskega knjižnega jezika.

Zaradi odsotnosti oz. pomanjkljive prisotnosti slovenskega knjižnega jezika ter posledično tudi njegove narodnozdrževalne in narodnopedstavnške vloge, Slovenci na imenovanem obrobju niso mogli v popolni meri izoblikovati zavesti o pripadnosti neki nadpokrajinski, tj. vseslovenski narodni skupnosti. Z obvladovanjem večinoma samo svojega narečja ostajajo zato na stopnji zavesti ozke slovenske pokrajinske pripadnosti, značilne za osrednjeslovenski prostor za čas pred 19. stoletjem, ki se ji pridružuje državljanska zavest nematične države. Zaradi pomembnosti narečja kot v večini primerov glavnega nosilca jezikovne in kulturne istovetnosti pa le-to opravlja nekatere vloge, ki so za narečje v enojezični ali demokratični dvojezični družbi netipične in jih opravlja knjižni jezik. Tako se na omenjenih področjih slovenskega jezikovnega ozemlja pojavljajo pokrajinski knjižni jeziki, ki jih lahko razumemo kot nadaljevanje oz. nepreseženost pokrajinske knjižnojezikovne razcepljenosti pred uveljavitvijo enotnega slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja. Za našeta območja je v starejših

obdobjih namreč večinoma značilen obstoj pokrajinskega knjižnojezikovnega izročila.

Porabje kot del Prekmurja pozna najbolj izoblikovano knjižnojezikovno tradicijo. Le-to v 16., predvsem pa 17. stoletju zaznamujejo rokopisne cerkvene pesmarice (najstarejša je *Martjanska pesmarica*) z opaznimi kajkavskimi knjižnojezikovnimi prvinami, od začetka 18. stoletja naprej (prvi prekmurski tisk je prevod Luthrovega *Malega katechismusa* Franca Temlina iz leta 1715) pa knjižno izročilo v pravem pomenu besede s pojemajočim vplivom knjižne kajkavščine, ki doseže vrh z delom evangeličana Štefana Küzmiča (1723–1799) (*Nouvi zákon ali testamentom*, 1771) in katoličana Mikološa Küzmiča (1737–1804), se nadaljuje skozi celo 19. stoletje, ob koncu katerega se z zunanjo nadomestitvijo madžarskega črkopisa z gajico začenja tudi jezikovno približevanje osrednjeslovenski knjižnojezikovni tradiciji v krogu katoliških piscev, medtem ko evangeličanski pisci madžarsko pisavo uporabljajo vse do leta 1931 in vztrajajo pri knjižni prekmurščini (Novak 1976). Po mnenju M. Orožen naj bi bil prekmurski knjižni jezik v odnosu do kajkavskega avtohton, oba naj bi namreč nastala na skupni panonskoslovenski jezikovni osnovi pod vplivom obrednega jezika ciril-metodovske knjižnojezikovne tradicije (povzeto po Orožen 1996a). Današnje knjižnojezikovno stanje v Porabju torej lahko razumemo kot še vedno trajajoči proces zblíževanja z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom, ki ga je ostali del Prekmurja dosegel s priključitvijo Sloveniji po prvi, dokončno pa po drugi svetovni vojni.

Tudi v Nadiških dolinah lahko sledimo posebnemu knjižnojezikovnemu razvoju, zaznamovanemu s prisotnostjo osrednjeslovenskega knjižnojezikovnega tipa in z manjšim ali večjim oddaljevanjem od le-tega v različnih obdobjih ter s posledičnim nastajanjem nadiškega pokrajinskega knjižnega jezika v zadnjem času. Srednjeveški *Starogorski rokopis* (1492–1498) s tega področja izkazuje nadnarečni jezikovni sestav, podoben tistemu v *Rateškem* ali *Celovškem rokopisu* (1362–1390). Podobno velja tudi za rokopisne katekizme iz 18. stoletja (1743, ok. 1780), ki se jezikovno naslanjajo na tedanjo osrednjeslovensko knjižno normo. Nasprotno pa je za več sto pridig v rokopisu iz 19. stoletja značilno močno vdiranje narečnih jezikovnih prvin. V knjižni obliki izdani *Katekizem za Slovence Videmske nadškofije na Beneškem* iz leta 1869, ki sta ga izdala Peter Podreka in Mihael Mučič, z izjemo zapisovanja odraza *ie* za psl. **ě* sledi knjižnemu jeziku, medtem ko v katekizmu Andreja Florjančiča iz leta 1891 prevlada narečni jezikovni sestav. Za besedno-umetnostno ustvarjanje Petra Podreke (1822–1889) in Ivana Trinka (1863–1954) je še značilna raba slovenskega knjižnega jezika, nadaljevalci Trinkovega dela pa se že gibljejo med knjižnim jezikom in narečjem. Za generacijo ustvarjalcev, rojeno po letu 1940, je značilno ustvarjanje skoraj izključno v pokrajinskem knjižnem jeziku. (Merkù 1978, Pogorelec 1978, Gruden 2000, Dapit 2003.)

Najverjetneje izvirata s področja Terskih dolin dva srednjeveška rokopisa s slovenskega zahoda, in sicer *Videmski* (1458) in *Černejški rokopis* (1497). Kljub obetavnemu začetku pa pisno jezikovno izročilo za razliko od Nadiških dolin v

Terskih dolinah skozi zgodovino ni dalo drugih pomembnih jezikovnih spomenikov in tudi v novejšem času so besednoumetnostni ustvarjalci s tega področja bolj izjema kot pravilo.

V Reziji pokrajinski pisni tradiciji nabožnega slovstva lahko sledimo vsaj od srede 18. stoletja, ko se pojavljajo prvi rokopisi rezijanskih katekizmov. Prvi katekizem *Cratka Dottrina cristiansca* je bil najverjetneje zapisan že pred letom 1700, prepis le-tega izvira iz druge polovice 18. stoletja. Drugi katekizem *Libri od, lvzi nebesche oz. Dottrina od Jeshusa Cristusha* je nastal pozneje, zapisan po letu 1700 s prepisom iz leta 1797. Oba je leta 1875 pod naslovom *Rez'janskij katichizis I* in II izdal Baudouin de Courtenay. Iz prve polovice 19. stoletja je znana veliko-nočna pridiga z naslovom *Passio Domini ec.*, nastala najverjetneje v letih 1830–1848, iz druge polovice 19. stoletja pa zadnji znani katekizem *Christjanske uzhilo* iz let 1845–1850. Edini katekizem v tiskani obliki *To kristjanske učilo po rozoanskeh* je leta 1927 v Gorici izdal Jožef Kramar. Za rezijansko nabožno slovstvo je značilno, da so bili njegovi nosilci razen avtorjev prvih dveh katekizmov Nerezijani, najverjetneje s področja Nadiških in Terskih dolin, kar je zaznati tudi v jezikovnih značilnostih zapisanih idiomov. (Steenwijk 2003.)

2.2 Načini oblikovanja in družbena vloga znotraj lokalne jezikovne skupnosti

Toliko o okoliščinah, v katerih se na Slovenskem pojavljajo pokrajinski knjižni jeziki, in o njihovem pojavljanju v preteklosti. Sledi shematični prikaz načinov njihovega oblikovanja in rabe v današnjem času, tj. analiza njihove organskoidiomske osnove in stopnje standardizacije ter družbene vloge v dotičnih lokalnih jezikovnih skupnostih, kot se jih da razbrati iz samih pokrajinskih knjižnojezikovnih besedil.

Organskoidiomska podlaga sodobnim slovenskim pokrajinskim knjižnim jezikom so slovenska zemljepisna narečja, zgodovinsko prisotna na teh območjih. Da le-ta nedvomno spadajo v diasistem slovenskega jezika v genetskojezikoslovnem pojmovanju, je med drugim npr. dokazljivo z že omenjenim pomikom psl. starega cirkumfleksa za zlog v desno v sln. dvo- in večzložnicah ter z delovanjem t. i. Ramovševega zakona odvisnosti samoglasniške kakovosti od samoglasniške količnosti.¹⁰ Tako na osnovi odrazov za psln. stalno dolgi *ě in psln. dolgocirkumfektirani *o ter psln. dolgocirkumfektirani *ə kot posledice delovanja Ramovševega glasovnega zakona porabsko prekmurščino uvrščamo med vzhodna, rezijanščino med severna, terščino in nadiščino pa med zahodna slovenska narečja.

Omenjena narečja so zaradi svojega obrobnega položaja v okviru slovenskega jezikovnega ozemlja v nekaterih potezah precej bolj arhaična od osrednjih narečij. Na glasoslovni ravnini npr. ne poznajo naglasnega umika s psln. končnega kratkocirkumfektiranega odprtega in zaprtega zloga na psln. prednaglasno kračino, vsaj v polni meri ne, ter izrazitejšega sodobnega samoglasniškega upada. Če je prva

¹⁰ Rezijanščina in terščina sta kasneje doživeli naglasni umik s cirkumfektiranih dolgih samoglasnikov. V nekaterih delih predvsem tujih preučevalcev slovenskega jezika je zastopano mnenje, ki mu je težko pritrditi, da v rezijanskem narečju sploh ni prišlo splošno-slovenskega naglasnega pomika z dolgega in kratkega starocirkumfektiranega samoglasnika (prim. npr. Greenberg 2002: 117–120 in 176–177).

značilnost tuja glasovni podobi sodobnega slovenskega knjižnega jezika, pa mu je druga veliko bližja, če jo primerjamo s stanjem v osrednjih narečjih. Tudi na oblikoslovni ravnini slovničnega sestava so omenjena narečja v primerjavi z osrednjimi z marsikatero lastnostjo bližje stanju v knjižnem jeziku, ki je zaradi načina nastanka arhaičnejši od organskih idiomov (prim. ohranjanje dvojine in srednjega spola na jezikovnem obrobju ter izginjanje le-teh v jezikovnem središču).

Kar zadeva skladijsko ravnino slovničnega sestava in besedje pa je stanje v omenjenih narečjih v primerjavi s stanjem v knjižnem jeziku precej drugačno. Obravnavana obrobna slovenska narečja so namreč še vedno pod nepretrganim že več kot tisoč let trajajočim vplivom zemljepisno stičnih idiomov, ki so znatno preoblikovali njihov jezikovni sestav predvsem na skladijski in pomenski ravnini ter v slovarju,¹¹ ter hkrati niso (bila) oz. so (bila) le delno izpostavljena vplivom slovenskega knjižnega jezika. Posledično sta jim skladijska zgradba in besedje, ki se je na osrednjem Slovenskem izoblikovalo z rastjo slovenskega knjižnega jezika predvsem od 19. stoletja naprej, precej tuja, kar ima v skrajnih primerih za posledico tujost in nerazumljivost knjižnega jezika s strani nosilcev teh narečij. Duličenkovo merilo o oddaljenosti zemljepisnega narečja od knjižnega jezika kot morebitni vzrok za nastanek pokrajinskega knjižnega jezika je torej treba razumeti predvsem v smislu oddaljenosti v slovarskem podsestavu, ne pa toliko v glasovni podobi in slovničnem podsestavu jezikovnega sestava kot posledici arhaičnosti obrobnih idiomov.

Kolikšna je vloga slovenskih zemljepisnih narečij kot organskoidiomske osnove na eni in kolikšna je vloga slovenskega knjižnega jezika na drugi strani pri oblikovanju posameznih pokrajinskih knjižnih jezikov na obrobni območjih slovenskega jezika, je nedvomno odvisno od tamkajšnje prisotnosti oz. odsotnosti slovenskega knjižnega jezika v javni rabi. Dejanske razmere, o katerih se je že govorilo in so torej posledica kulturno- in političnozgodovinskih okoliščin, kažejo na to, da je treba stanje v Porabju in Nadiških dolinah ločiti od stanja v Terskih dolinah in Reziji. Medtem ko se v Porabju in Nadiških dolinah slovenski knjižni jezik znotraj slovenske lokalne jezikovne skupnosti v javnosti dejansko pojavlja, čeprav v omejenem obsegu ob porabskem oz. nadiškem pokrajinskem knjižnem jeziku in prevladujoči italijanščini oz. madžarščini, je v Terskih dolinah skoraj popolnoma odsoten in lokalnemu prebivalstvu, razen redkim posameznikom, ki so ga aktivno usvojili kot samouki, skoraj popolnoma neznan. Vlogo sredstva sporazumevanja v javnosti znotraj slovenske lokalne jezikovne skupnosti bi tako lahko opravljali kvečjemu knjižna terščina in knjižna rezijanščina.

V Porabju in Nadiških dolinah pokrajinski knjižni jezik nastopa torej skupaj s slovenskim knjižnim jezikom, s katerim se dopolnjujeta v vlogah. Če knjižna porabščina in knjižna nadiščina nastopata v umetnostni in deloma v publicistični

¹¹ Doslej so bile najtemeljiteje raziskane predvsem romanske jezikovne prvine v pisni rezijanščini in pisni nadiščini, prim. Mitja Skubic, *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji*, Ljubljana, 1997.

funkcijski zvrsti, knjižna slovenščina pokriva druge zvrsti, pojavlja se v zahtevnejših umetnostnih in publicističnih ter strokovnih, predvsem uradovnih besedilih, kolikor le-ta niso domena italijanščine oz. madžarščine. Tako npr. v polmesečniku *Porabje*, kjer zasledimo pisano porabščino in knjižno slovenščino, ter tedniku *Novi Matajur* in polmesečniku *Dom*, kjer se knjižna nadiščina pojavlja ob knjižni slovenščini in italijanščini. Za knjižno porabščino in knjižno nadiščino je značilno, da značilnosti organskih porabskih prekmurskih in nadiških govorov ohranjata predvsem na glasoslovni in oblikoslovni, manj na skladenjski ravni. Besedje, vezano na sodobno zunajjezikovno stvarnost, ki v narečjih ni prisotno in je večinoma prevzeto iz večinskega državnega jezika, pa nadomeščata z besedjem slovenskega knjižnega jezika. Pogosto se to pojavlja ob tujejezičnem narečnem ustrezniku (npr. na Nadiškem) ali ob prevodu v večinski državni jezik (npr. v Porabju). Pokrajinski knjižni jezik igra torej na teh območjih vlogo veznega člana med zemljepisnim narečjem in krovnim knjižnim jezikom, ki predstavlja končni cilj dolgoročne jezikovne politike (za Nadiške doline prim. Gruden 1996).

V Terskih dolinah se besedila v lokalnem idiomu pojavljajo zelo redko. Doslej sta izšli dve knjižni publikaciji, v katerih se ob italijanščini kot metajeziku pojavlja pisna terščina.¹² Pisnojezikovno gradivo, ki je na voljo, še zdaleč ne pokriva toliko funkcijskih zvrsti kot jih porabščina in nadiščina ter je zaradi njegove narave same težko govoriti o njegovih značilnostih. Kljub temu pa nam analiza omogoča vsaj približne sklepe. Dejstvo je, da se pisna terščina pojavlja v slovenski in ne italijanski pisavi, kar kaže na vsaj zunanjo povezanost s slovenskim jezikom, ki spričo sociolingvističnega položaja ni povsod samoumevna, o čemer priča tudi rezijanski primer. Značilnosti terskega narečja so vidne tako v glasovni podobi kot v slovničnem in slovarskem podsestavu jezikovnega sestava. O načinu oskrbovanja s sodobnim besedjem zaradi narave znanih besedil, vezanih na tradicionalni pojmovni svet, ni mogoče reči česa določnejšega. Besedje v slovenski knjižnojezikovni podobi se pojavlja samo v naslovih oz. podnaslovih prevedenih odlomkov.

Od vseh obravnavanih območij pa je bila želja po oblikovanju lastnega pokrajinskega knjižnega jezika s strani lokalnega prebivalstva najjasneje izražena v Reziji. V ta namen je rezijanska občinska uprava avgusta 1980 in decembra 1991 organizirala znanstveni srečanja na temo kodifikacije knjižne rezijanščine.¹³ V devetdesetih letih sta tako izšla pomembna kodifikacijska priročnika, in sicer pravopis leta 1994 in prvi del slovnice leta 1999, avtor obeh je jezikoslovec Han Steenwijk.¹⁴ Glavna problema standardizacije sta bila izbira črkopisa in premago-

¹² Leta 1993 je občinska uprava v kraju Brdo/Lusevera izdala prvo berilo za pouk terskega narečja v osnovni šoli z naslovom *Po našin: primo libro di lettura nel dialetto dell'Alta valle del Torre*, ki ga je uredil Pavel Merku. V letih 2000–2003 je župnija v Brdu izdala prevode mašnih beril v treh zvezkih z naslovom *Boava besieda: mašna berila za cierkve Terskih dolin*.

¹³ Razprave zadnje konference so zbrane v zborniku prispevkov z naslovom *Fondamenti per una grammatica pratica resiana*, ur. Han Steenwijk, Padova, 1993.

¹⁴ Han Steenwijk, *Ortografia resiana/Tö jošť rozajanskë pisanjë*, Padova, 1994 in *Grammatica pratica resiana: Il sostantivo*, Padova, 1999.

vanje razlik med posameznimi krajevnimi govori. Kodifikator se je odločil za »slovenski« način zapisovanja soglasnikov, tudi za pisanje šumevcev in sičnikov, slednji pa se spričo nepoznavanja slovenskega knjižnega jezika in navajenost na italijanski pravopis s strani uporabnikov izbirno lahko zapisujejo tudi na »italijanski« način. Glavni štirje rezijanski krajevni govori vasi Bela, Njiva, Osojani in Solbica se med seboj ločijo predvsem v glasovju in oblikoslovju, kjer so razlike v naboru končnic razločljive deloma z glasovnimi razlikami in deloma z različnim izhodiščem le-teh, manj pa v besedju. Na glasovni ravni med njimi obstajajo na sinhroni ravni sistematične glasovne vzporednice, na diahroni ravni razločljive z različnimi odrazi, in sicer 28 je samoglasniških in 7 soglasniških, od katerih so bile v knjižni jezik sprejete značilnosti, prisotne vsaj v treh od glavnih štirih krajevnih govorov. Če pojav ni prisoten vsaj v treh govorih, je v presojo pritegnjen govor zaselka Lipovec, ki ima središčno lego med krajevnimi govori.¹⁵

Na glasoslovni in oblikoslovni ravni jezikovnega sestava je Steenwijkova knjižna rezijanščina torej abstrakcija štirih glavnih krajevnih govorov in tako predstavlja odličen primer standardizacije knjižnega jezika s pomočjo abstrakcije konkretnih organskih idiomov na osnovi spoznanj teoretičnega jezikoslovja. Standardna rezijanščina se v pisni obliki pojavlja predvsem v publikacijah za šolsko populacijo,¹⁶ v člankih, objavljenih v lokalnem laičnem in verskem tisku,¹⁷ v zapisih ljudskih in avtorskih besednometnostih besedil, priložnostno pri cerkvenih obredih ter vedno bolj pogosto tudi na javnih plakatih in vabilih. Kljub prisotnosti na različnih področjih javnega življenja je knjižna rezijanščina funkcijskozvrstno precej omejena. Razlog za to je predvsem omejenost narečnega leksikalnega fonda, s pomočjo katerega je zelo težko ubesedovati zahtevnejše vsebine. Na sodobno zunajjezikovno stvarnost vezano besedje se ob odsotnosti lastnih tvornih besedotvornih postopkov tako praviloma prevzema iz večinskega državnega jezika, vsekakor pa ne iz Rezijanom tujega slovenskega knjižnega jezika. V Reziji

¹⁵ Ker so npr. odrazi za psl. staroakutirani *u (psl. *krúx , *kúp) v sln. zadnjem ali edinem zlogu (knj. sln. *krúh, kúp*) v glavnih štirih krajevnih govorih takšni: Bela 'u (*krúh, kúp*), Njiva 'o (*kroh, kop*), Osojani 'o (*kroh, kop*), Solbica 'o (*kro, kop*), se v standardnem jeziku pojavlja odraz o (*kroh, kop*). Ker so npr. odrazi za psl. staroakutirana *i in *y (psl. *p íít , *sýt) v sln. zadnjem ali edinem zlogu (knj. sln. *píč, sít*) v glavnih štirih krajevnih govorih takšni: Bela 'a (*wtyč, syt*), Njiva 'e (*wteč, set*), Osojani 'e (*wteč, set*), Solbica 'a (*wtyč, syt*), o stanju v standardnem jeziku odloča govor vasi Lipovec z odrazom 'e (*wteč, set*), torej je standardni odraz 'e (*wteč, set*).

¹⁶ Prim. učno gradivo za pouk rezijanščine v osnovni in nižji srednji šoli, ki ga izdajata rezijanska občina in kulturno društvo Rozajanski dum: *Ta prawà pravica od lisica od Rezia/La vera storia della volpe di Resia*, Rezija: Rozajanski dum, 1997; *Po nás: primi libro di lettura in resiano*, ur. Roberto Dapit, Luigia Negro, Silvana Paletti, Han Steenwijk, Rezija, 1998; *Wärtac: Raccolta di testi e disegni dei ragazzi della Val Resia dal 1975 al 1999/Pisnjanja anu dizinjavi od tih rozajanskih utruk od leta 1975 dardu leta 1999*, ur. Luigia Negro in Catia Quaglia, Rezija, 1999; *Le o, le o kë na ë*, ur. Luigia Negro, Rezija, 1999; *Ditido: za otroke*, ur. Luigia Negro in Catia Quaglia, Rezija, 1999.

¹⁷ Rezijanski članki se pojavljajo v publikacijah, kot so *Novi Matajur*, tednik Slovencev Videmske pokrajine, *Vita Cattolica*, tednik Videmske nadškofije, v katerem enkrat mesečno izide tudi stran v slovenščini, *All'ombra del Canin/Ta-pod Čanynowo sinco*, rezijanski župnijski list, ki izide štirikrat letno, publikaciji kulturnega društva Rozajanski dum *Náš kolindrín*, ki izide vsako leto, in dvojezični rezijanski telefonski imenik, ki izide vsako drugo leto.

rezijanski pokrajinski knjižni jezik torej opravlja vlogo sporazumevalnega sredstva znotraj lokalne jezikovne skupnosti brez ambicij približevanja slovenskemu knjižnojezikovnemu izročilu. Kljub temu pa Steenwijkova standardna rezijanščina, predvsem njegova odločitve za »slovenski« pravopis, ni splošno sprejeta, obstajajo namreč tudi publikacije z nesistemskim pravopisom in »italijanskim« načinom zapisovanja sičnikov.¹⁸

3 Zaključek

Sodobni pokrajinski knjižni jeziki so na slovenskem jezikovnem ozemlju prisotni na njegovih obrobjih, in sicer v Reziji, Terskih in Nadiških dolinah v Italiji ter v Porabju na Madžarskem. Okoliščine njihovega pojavljanja so zelo podobne, načini njihovega oblikovanja pa se med seboj precej razlikujejo.

Slovenski pokrajinski knjižni jeziki se torej pojavljajo na območjih, za katere je značilna odsotnost oz. le delna prisotnost slovenskega knjižnega jezika v javnosti ter njegove narodnopovezovalne in narodnopedstavniške vloge. To dejstvo ima najpogosteje naslednje posledice: družbeno jezikovno stanje dvojezičja v povezavi z dvojezičnostjo po modelu narečna zvrst maternega in knjižna zvrst nematernega, tj. večinskega državnega jezika, obstoj le slovenske pokrajinske zavesti, neizoblikovanost oz. le delno izoblikovanost vseslovenske narodne zavesti. Sodobno stanje je posledica upravnopolitične ločenosti obravnavanih območij od osredneslovenskega prostora skozi zgodovino do danes kot tudi nezadostna dejanska jezikovna zaščita avtohtonega slovenskega prebivalstva s strani nematičnih držav v sedanjem času. Pojavljanje pokrajinskih knjižnih jezikov lahko razumemo kot nadaljevanje oz. nepreseženost pokrajinske knjižnojezikovne razcepljenosti, splošno značilne za ozemlje slovenskega jezika do druge polovice 19. stoletja.

Organskoidiomska podlaga slovenskim pokrajinskim knjižnim jezikom so slovenska narečja, zgodovinsko prisotna na teh območjih. Le-ta so zaradi svoje obrobne lege v okviru jezikovnega ozemlja in posledično večje arhaičnosti v primerjavi z osrednjimi narečji na glasovni in oblikoslovni ravnini mnogo bližja stanju v knjižnem jeziku. Na skladenjski ravnini in v slovarju pa se zaradi nepretrganega, že več kot tisoč let trajajočega vpliva zemljepisno stičnih idiomov na eni ter hkratne neizpostavljenosti oz. le delne izpostavljenosti vplivom slovenskega knjižnega jezika na drugi strani od stanja v le-tem znatno razlikujejo. V Porabju in Nadiških dolinah ima pokrajinski knjižni jezik predvsem vlogo veznega člana med zemljepisnim narečjem in knjižnim jezikom. Slovenski knjižni jezik je namreč v teh lokalnih skupnostih v javnosti vsaj deloma prisoten, vpliva na podobo pokrajinskih knjižnih jezikov in je hkrati končni cilj dolgoročne jezikovne politike. V Terskih dolinah in Reziji ima pokrajinski knjižni jezik izključno vlogo sredstva sporazumevanja znotraj lokalne skupnosti brez ambicij približevanju slovenski knjižno-

¹⁸ Prim. npr. Sergio Chinese Huǒjōu: *Rošajanskë-laškë bysijnjäk/Repertorio lessicale italiano-resiano*, Rezija, 2003.

jezikovni tradiciji. Slovenski knjižni jezik je tu namreč v javnosti praviloma odsoten in na podobo pokrajinskega knjižnega jezika praviloma nima vpliva. V Reziji je v 90. letih 20. stoletja prišlo celo do standardizacije in kodifikacije rezijanščine v jezikovnih priročnikih.

Končno bi za pokrajinske knjižne jezike na Slovenskem lahko predlagali različna poimenovanja. Izraz »standardna rezijanščina« bi lahko označevala izoblikovan ter standardiziran in kodificiran pokrajinski knjižni jezik, katerega standardnost se kaže v abstrakciji krajevnih govorov kot organskih idiomov. Termina »knjižna nadiščina« in »knjižna porabščina« se lahko nanašata na izoblikovana, delno standardizirana, a nekodificirana pokrajinska knjižna jezika, ki jim knjižnost daje predvsem prevzemanje besedja iz slovenskega knjižnega jezika. Pojem »pisna terščina« bi lahko služila poimenovanju pisnega narečja oz. še ne popolnoma izoblikovanega pokrajinskega knjižnega jezika.

Viri in literatura

Dalibor BROZOVIĆ, 1970: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb.

Roberto DAPIT, 2003: Nastajanje krajevnih knjižnih jezikov pri Slovencih v Furlaniji. *Obdobja 20. Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 301–312.

Dom: kulturno verski list. Čedad/Civiale.

Marija GOLDEN, 1996: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana.

Igor GRDINA, 1995: Nekaj opazk o vlogi Primoža Trubarja v začetkih slovenskega knjižnega jezika. *Zgodovinski časopis* 49/3. Ljubljana. 379–389.

Marc L. GREENBERG, 2002: *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*. Ljubljana.

Živa GRUDEN, 1996: Beneška Slovenija – od narečja h knjižnemu jeziku. *Jezik in čas*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 153–156.

Živa GRUDEN, 2000: La lingua slovena nelle Valli del Natisone. *Valli del Natisone/Nediške doline. Ambiente. Cultura materiale. Arte. Tradizioni popolari. Lingua. Storia*. Ur. P. Petricig. San Pietro al Natisone. 189–203.

Bohuslav HAVRÁNEK, 1963a: Funkce spisovného jazyka. *Studie o spisovném jazyce*. Praga. 11–18.

Bohuslav HAVRÁNEK, 1963b: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. *Studie o spisovném jazyce*. Praga. 30–59.

Bohuslav HAVRÁNEK, 1969: Teorija knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 14/7. 196–204.

Hans Henrich HOCK, ²1991: *Principles of historical linguistics*. Berlin, New York.

IZS = *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, 1999. Ljubljana.

Alois JEDLIČKA, 1965: Teorija praške šole o knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo* 10/6–7. 186–192.

Janko KOS, 1996: *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana.

Tine LOGAR, 1996: Osnje pri Sv. Lenartu (Osgnetto; OLA). *Dialektološke in jezikovno-zgodovinske razprave*. Ur. K. Kenda Jež. Ljubljana. 254–258.

- Ludo MELIS, 1996: 23. Frontière linguistique. *Kontaktlinguistik*. Berlin, New York. 175–180.
- Pavle MERKŪ, 1978: Slovenski rokopisi beneški Slovenije v preteklih stoletjih. *Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji*. Špeter Slovenov, Trst. 81–92.
- Albina NEČAK LŪK, 1998: Jezik in etnična pripadnost v Porabju. *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*. Ljubljana. 231–252.
- Vilko NOVAK, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana.
- Novi Matajur: tednik Slovencev Videmske pokrajine*. Čedad/Cividale.
- Martina OROŽEN, 1996a: Prekmurski knjižni jezik. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana. 356–372.
- Martina OROŽEN, 1996b: Miklošičev prispevek k oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana. 183–196.
- Breda POGORELEC, 1978: Slovenski knjižni jezik v beneški Sloveniji. *Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji*. Špeter Slovenov, Trst. 93–118.
- Porabje: časopis Slovencev na Madžarskem*. Monošter/Szentgotthárd.
- Fran RAMOVŠ, 1950: Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov. *Slavistična revija*. 492–499.
- Fran RAMOVŠ, 1951: Osnovna črta v oblikovanju slovenskega vokalizma. *Slavistična revija*. 1–9.
- Jakob RIGLER, 1986: Osnove Trubarjevega jezika. *Razprave o slovenskem jeziku*. Izbral in uredil Franc Jakopin. Ljubljana. 40–47.
- Jakob RIGLER, 2001a: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Zbrani spisi 1: Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave*. Ur. V. Smole. Ljubljana. 13–57.
- Jakob RIGLER, 2001b: Akcentske variante I–III. *Zbrani spisi 1: Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave*. Ur. V. Smole. Ljubljana. 320–346.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana.
- Han STEENWIJK, 2003: The roots of written Resian. *Obdobja 20. Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 313–322.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor.
- Zinka ZORKO, 1998: Prekmursko narečje v Porabju na Madžarskem. *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor. 101–114.